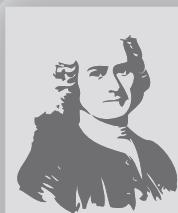

POVIJEST FILOZOFIJE

OD HUMANIZMA DO HEGELA

**SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET U ĐAKOVU**

Mr. sc. Šimo Šokčević

**Nacrt predavanja za kolegij *Povijest filozofije: od humanizma do Hegela*
/za privatnu uporabu studentica i studenata KBF-a u Đakovu/**

Đakovo, 2010.

SADRŽAJ

OPĆI PREGLED KOLEGIJA I KOMPETENCIJE KOJE SE STJEČU	2
UVOD.....	4
HUMANIZAM I RENESANSA	6
RACIONALIZAM.....	9
EMPIRIZAM	11
FILOZOFIJA PROSVJETITELJSTVA.....	13
KLASIČNI NJEMAČKI IDEALIZAM	15
DODATAK: STARIJA HRVATSKA FILOZOFIJA	17
MALI FILOZOFSKI RJEČNIK	18
KRONOLOGIJA	24
BIBLIOGRAFIJA.....	26

OPĆI PREGLED KOLEGIJA I KOMPETENCIJE KOJE SE STJEĆU

U uvodnom ciklusu predavanja govorit ćemo o rasapu srednjovjekovlja i početku novog vijeka. Općenito ćemo razmotrit ključne aspekte „modernog puta“ filozofske misli koji se ponajprije manifestira kroz naglašeni laicizam, subjektivizam i scijentizam. Analizom gospodarskih, socioloških, političkih, kozmoloških te antropološko-teoloških mijena doći ćemo do brojnih epistemoloških, metafizičkih, etičkih i metafilozofskih izazova za filozofjsko promišljanje.

Prve takve izazove istražit ćemo u sklopu renesanse i humanizma, posebno kod autora tzv. renesansnog humanizma, ali i u samoj renesansi kroz prizmu različitih filozofskih pravaca od onih koji rehabilitiraju antiku, preko onih koji i dalje uvažavaju skolastiku, do onih ideja koje odišu duhom novog vremena. Taj „novum“ osobito ćemo tražiti u sklopu filozofije prirode, a pozornost ćemo posvetiti i političkoj filozofiji te filozofiji Nikole Kuzanskog, koja zbog svojih posebnosti odudara od ustaljenih koncepcija i pravaca renesanse.

U ciklusu predavanja o racionalizmu, na početku ćemo se osvrnuti na renesansu, analizirajući skepticizam koji se u tom razdoblju javlja, a koji je zapravo jedan od ključnih izazova za racionalističku misao. Našu pozornost osobito će plijeniti otac moderne filozofije - Descartes. No dakako donijet ćemo i analize temeljnih elemenata Pascalove, Spinozine i Leibnizove filozofije. Zatim ćemo se okrenuti empirizmu, koji temelj spoznaje vidi u osjetnom iskustvu, koji se kao pravac javlja u Britaniji (poslije i u Francuskoj) i čiji je način promišljanja prisutan kod Bacona, Hobbesa, Lockea, Berkeleya i Humea.

Govor o racionalizmu i empirizmu, zapravo je uvertira u govor o prosvjetiteljstvu, odnosno racionalizam i empirizam predstavljaju pokušaje prosvjetiteljstva, čiji se dometi u konačnici kristaliziraju u djelima francuskih i njemačkih autora XVII. i XVIII. stoljeća. Međutim, vidjet ćemo i to da se u Njemačkoj s vremenom razvijaju klasične idealističke ideje koje predstavljaju

svojevrsnu kritičku sintezu svih nastojanja novog vijeka, a koje su na osobit način zastupljene u misli Fichtea, Schellinga, te napose Kanta i Hegela. Dodatno ćemo se baviti i starijom hrvatskom filozofskom baštinom koja se razvija u periodu novovjekovlja.

Nakon odslušanih predavanja, diskusija, samostalnog rada te izvršenih obveza, studenti bi trebali biti u mogućnosti:

- opisati i objasniti tijek razvoja filozofskog mišljenja od humanizma do Hegela, obrađenog kroz predavanja, samostalni rad i diskusiju o filozofskim pravcima, teorijama i značajnim imenima nosiocima povijesnih teorija;
- izgraditi adekvatne modele mišljenja u obujmu prepoznavanja, poznavanja i elaboracije najosnovnijih podataka, formuliranih kroz značenje filozofske terminologije;
- sintetizirati široke lepeze teorijskih pristupa povijesnom kontekstu razvoja filozofskog mišljenja od humanizma do Hegela te s metamorfozom pojavljivanja različitih pravaca ustanoviti genezu nastanka, između ostalog, i aktualnih složenih problema koji izviru iz intelektualnog kodeksa društva i konstrukcije društvenih odnosa;
- raspravljati o standardnim životnim pitanjima, čija geneza izvire iz prakse življenja kroz kritičko promišljanje o različitim teorijskim pristupima rješavanja praktičnih problema i donošenja odluka u pogledu izgradnje progresivne i moralne ličnosti, imajući na umu ideju čovjeka kao Bogotražitelja.

UVOD

Tijekom XIV. stoljeća srednjovjekovni nazor o svijetu je počeo malaksati te su postupno nadolazile neke nove snage, koje su polako ali sigurno kovale novi svijet. Te su snage omogućile da razdoblje o kojem govorimo obilježe brojni izumi, otkrića, te brojna originalna, antropološko-kulturna iznašašća i rješenja. Tome su bitno doprinijela i četiri velika pokreta koja označavaju prijelazno razdoblje od propadanja srednjeg vijeka do velikog naprednog vala XVII. stoljeća, a to su: talijanska renesansa XV. i XVI. stoljeća, humanizam, reformacija, te oživljavanje empirijskih istraživanja i izvanredni uspjesi znanosti (od najveće je važnosti svakako Kopernikovo otkriće heliocentričkog sustava, zatim otkriće tiskarskog stroja te kompasa). Osim navedenoga, ovo razdoblje prati i rasap srednjovjekovnih vrednota te uspostavljanje novih svjetovnih vrednota, što je popraćeno gospodarskim, kulturnim, sociološkim, političkim i antropološko-teološkim mijenama kao novim izazovima za filozofsko promišljanje.

Teme

1. „Via moderna”: rasap srednjovjekovlja i početak novog doba. Izumi i otkrića. Laicizam, subjektivizam i scijentizam kao glavne odrednice moderne filozofije.
2. Gospodarske, sociološke, političke, kozmološke i antropološko-teološke mijene. Začeci kapitalizma. Moć kao svrha političkog djelovanja. Nastanak modernih nacionalnih država. Dosezi izvan „oikumene”: istraživanje nepoznatog kozmosa. *Ingenium, fortuna, famma i gloria* – antropološka stremljenja. Epistemološki, metafizički, etički i metafilozofski izazovi za filozofjsko promišljanje.

Pitanja za diskusiju i promišljanje

- Na koji način treba odrediti egzistencijalno mjesto čovjeka u turbulencijama novovjekovlja?
- Što je s Bogom i njegovim suverenitetom, ako je doživljaj slobode novovjekovnog čovjeka ispravan? Što je s traženom autonomijom čovjeka ako je Bog bitno Bog?
- Djeluje li Bog uistinu ako čovjak posjeduje inicijativu i stvaralačku snagu kao što se to tvrdi kroz novi vijek? Kako uspostaviti *ethos* moći?
- U kojem je obliku biće uopće „tu“ prema modernoj, novovjekovnoj koncepciji?
- Ljudsko gospodarenje prirodom u novom vijeku postaje ljudsko gospodarenje ljudima uz pomoć prirode kao instrumenta. Navedite neke primjere koji potkrjepljuju našu tezu.
- Koje su posljedice isključivog gledanja na svijet kao profane zbilnosti?

HUMANIZAM I RENESANSA

Humanizam (lat. *humanitas* = čovječnost, ljudskost) u općem značenju označava svako mišljenje koje vrednuje čovjeka u svim njegovim izvornim odrednicama. Obilježava i kulturno razdoblje, osobito u Italiji, kada se kroz oživljavanje antičke kulture revalorizira ljudsku aktivnost i osobnost na svim područjima života. U širem smislu može se promatrati kao svako mišljenje koje vrednuje čovjeka, ali humanizmom u užem smislu mogao bi se promatrati i intelektualni pokret u XIV. i XV. stoljeću što se odnosi prije svega na pokretanje interesa vezanog uz tzv. „studia humanitas” tj. discipline trivija i kvadrivija, čime se ostvaruje opsežno duhovno i umjetničko obrazovanje što dolazi do izražaja u uzoru „uomo universale” čiji je obrazovni stupanj ujedno i mjerilo njegove moralne kvalitete. To je razdoblje u kojem u prvi plan dospijeva ono promjenjivo, pojedinačno, akcidentalno, kontingenčno. Drugim riječima, ljudsko se mišljenje više ne primjerava istini bitka, nego je iz sebe konstruira. Kao idealan čovjek tog razdoblja potencira se onaj koji ima antičku naobrazbu. Preporod antike evidentan je i u filozofiji renesanse ponajprije kroz rehabilitaciju antičkih filozofskih pravaca, tema i temeljnih aspekata filozofskog promišljanja ali i kroz generiranje „novuma” u idejama pojedinih filozofa prirode, političkih filozofa te kroz rad autora koji se nisu dali uklopiti u određene sheme i pravce (Nikola Kuzanski). Spomenuti filozofski „novum” se velikim dijelom manifestira u činjenici da se nalazimo na pragu novovjekovlja, koje potencira snažni subjektivizam što čovjekovu spoznaju čini apsolutnim polazištem i ishodištem odluke o zbiljskom, polazeći od toga da za čovjeka uopće nešto jest, može biti dano, tek ukoliko je spoznato.

Teme

1. Renesansni humanizam. Istaknute ličnosti renesansnog humanizma. Počeci humanizma u Italiji: značaj vještina *ars dictaminis* (ili *notaria*) i *ars arengandi*.

Francesco Petrarca, Erazmo Roterdamski, Thomas More, Michel de Montaigne.

2. Glavne teme i temeljni aspekti filozofskog promišljanja u renesansi (logika i jezik, metafizika i filozofija uma, besmrtnost, slobodna volja, znanost i filozofija prirode, moralna i politička filozofija, ljudsko biće).
3. Filozofski pravci renesanse: neoplatonizam i oživljavanje Platonove filozofije (Marsilio Ficino, Giovanni Pico della Mirandola). Aristotelizam (protivnici aristotelovsko-skolastičke filozofije, aristotelizmi, logika i metoda, rasprava o besmrtnosti, etika i politička filozofija, metafizika). Obnavljanje skolasticizma (autori dominikanci prije Tridenta, kasniji dominikanski i isusovački pisci, Ivan od Sv. Tome, Francisco Suarez). Skepticizam.
4. Nikola Kuzanski („coincidentia oppositorum”, „učeno neznanje”, odnos Boga i svijeta)
5. Filozofija prirode (Giordano Bruno, Theophrastus Bombastus von Hohenheim-Paracelsus, Jakob Böhme) i preporod znanosti (Nikola Kopernik, Johannes Kepler, Galileo Galilei)
6. Politička filozofija (Niccolo Machiavelli, Jean Bodin, Hugo Grotius)

Pitanja za diskusiju i promišljanje

- Zašto se javlja renesansa?
- U čemu se ponajviše ocrtava duh antike u renesansi kad je u pitanju kultura i filozofija?
- Koja su bitna obilježja renesansnog duha?
- Koje se zamke i problemi naziru u koncepciji poimanja prirode kao prarazloga i konačnog cilja? U kakvom su odnosu čovjek i priroda u sklopu renesanske filozofije prirode?
- Što mislite, koji su glavni uzroci pojave renesansnog i općenito novovjekovnog straha kod čovjeka?

- Ako je svijet ono što renesansna filozofija prirode i znanost dominantno vide može li Bog biti djelatan u povijesti? Može li tada biti Njega i Njegove Providnosti? Može li stupiti u svijet i postati čovjekom?
- Zašto je teško smjestiti filozofiju Nikole Kuzanskog u neki od dominantnih filozofskih pravaca renesanse? Koje su, po vašem sudu, tipično platonističke odrednice njegove filozofije?
- Treba li političko djelovanje imati normu samo u sebi i u koliko je mjeri po vašem mišljenju makijavelizam obilježje suvremene politike?
- U koliko je mjeri danas prisutno „humano“ ravnovjesje htijenja i moći s neposredno danim te mogućnost da se svjesno i prouzrokovano ujedno i proživi? Zbog čega je ponestalo renesansne budnosti, odgovornosti i ozbiljnosti kad je odnos prema prirodi u pitanju?

RACIONALIZAM

U općem smislu racionalizmom nazivamo onaj pravac u teoriji spoznaje koji smatra da je objektivnu stvarnost moguće spoznati samo mišljenjem, tj. da je spoznaja dana samo našem razumu, umu, intelektu. Taj pravac ističe da postoje istine koje su neovisne o iskustvu i osjetilnom opažanju, ne potječu iz njega, već su produkt čistog mišljenja, pa su prema tome te istine spoznajni i apriorni ili urođeni oblici uma. Međutim sa stajališta racionalizma ne treba nužno odbacivati osjetno iskustvo kao jedan od izvora i oblika spoznaje jer se i neki racionalisti bave eksperimentiranjem (kao empirijskom metodom), cijene empirijsku spoznaju i često se pozivaju na iskustvo (Descartes). Izvjesnost, korisnost, cjelovitost, dokazivost, opća prihvaćenost filozofskih istina samo su neke od krilatica koje dominiraju racionalizmom, tj. imperativi koje pred sebe postavlja taj pravac u povijesti filozofske misli.

Teme

1. René Descartes (1596.-1650.): život i djela. Ideja o metodi i važnost matematike. Metodička sumnja. „Cogito, ergo sum”. Postojanje Boga. Urođene ideje. Supstancija i osnovni atributi. Postojanje tijela. Odnos duha i tijela. Osvrt na Descartesovu filozofiju.
2. Blaise Pascal (1623.-1662.): život i duh. Obujam i granice geometrijske metode. Dosezi Pascalove metode. Čovjekova bijeda i veličina. Pascalova oklada. Osvrt na Pascalovu filozofsku misao
3. Baruch de Spinoza (1632.-1677.): život i djela. Supstancija, atributi i modusi. Determinizam. Stupnjevi spoznaje. Osvrt na Spinozinu filozofsku misao.
4. Gottfried Wilhelm Leibniz (1646.-1716.): život i djela. Razumske i činjenične istine. Monade i prestabilirana harmonija. Duša i tijelo. Ontološki dokaz i problem zla. Osvrt na Leibnizovu filozofiju.

Pitanja za diskusiju i promišljanje

- Može li ljudsko biće stечi određeno znanje o svijetu? Ako da, koji su izvori o kojima ovisi to znanje? Gdje je vidljiva moć, a gdje nemoć razuma?
- U čemu su sličnosti, a u čemu razlike Descarteovog, Spinozinog, Pascalovog i Lebnizovog racionalističkog sustava?

EMPIRIZAM

Empirizam o kojem govorimo naziva se još i britanski empirizam, s obzirom da se javlja u Engleskoj od kraja XVI. do sredine XVIII. stoljeća. Slabljene feudalizma, a jačanje građanskog staleža u doba prvobitne akumulacije kapitala u Engleskoj prati borba za vlast između kralja, građanstva i plemstva. U filozofiji se stoga javlja problem države, društvenog ugovora i suvereniteta. U burnim revolucionarnim zbivanjima pogubljen je Charles I. (1649.) i time je srušena apsolutna vlast kralja. Godine 1688. čuvenom građanskom revolucijom je ostvaren kompromis između građanske klase i veleposjednika. Uspostavljen je društveni poredak koji je Engleskoj osigurao razvoj proizvodnje i trgovine, a vođenjem uspješnih ratova stvaranje svjetskog kolonijalnog carstva. Sve je to, nešto izravno, a nešto neizravno utjecalo i na filozofiju. Predstavnici empirizma primarno su usmjereni na dva središnja problema: pitanje metode prirodoznanstvenog istraživanja i pitanje države. Ako gledamo ovo prvo, dakle metodu, onda je ispravna ona koja se zasniva na osjetilima. Drugim riječima empirizam temelj spoznaje vidi u osjetilnom iskustvu. Što se tiče problema države, treba reći da se on u filozofiji javlja u kontekstu nastojanja buržoazije da se suprostavi feudalnim strujanjima, a ta revolucionarna i antifeudalna borba potkraj XVI. stoljeća nužno je rađala revolucionarna, antifeudalna i anticrkvena, materijalistička, filozofska učenja. Međutim engleska empiristička filozofija nije bila samo odraz, pa ni samo aktivni odraz društveno-političke situacije u Engleskoj. Ona predstavlja jedan od važnih trenutaka u relativno samostalnom razvoju svjetske filozofske misli.

Teme

1. Thomas Hobbes(1588.-1679.): Hobbesov nominalizam i filozofska metoda.
Uzročnost i mehanicizam. Politička teorija.

2. John Locke (1632.-1704.): život i djela. Jednostavne i složene ideje. Lockeovi epistemološki izvodi. Etička teorija. Politička teorija. Osvrt.
3. George Berkeley (1684.-1753.): život i djela. Esse est percipi.
4. David Hume (1711.-1776.): Dojmovi i ideje. Narav vjerovanja. Egzistencija i narav Božja. Skepticizam. Analiza kauzalnosti. Moralne distinkcije i moralni osjećaj. Pravednost. Opće napomene.

Pitanja za diskusiju i promišljanje

- Jesu li načini egzistiranja koji se odnose samo na empiriju uistinu mogući?
- Posjeduje li takav život dovoljnu količinu smisla da bi ostao životom čovjeka? Je li uopće u stanju ostvariti svrhe koje trebaju biti ostvarene?
- Ne gube li uređenja svoju snagu ako ih se uzima samo u njihovoј empirijskoj komponenti?

FILOZOFIJA PROSVJETITELJSTVA

Kao kulturno-povijesno razdoblje prosvjetiteljstvo obuhvaća XVII. i XVIII. stoljeće. Klasičnu definiciju tog perioda dao je Kant: „Prosvjetiteljstvo je izlaz čovjeka iz njegove samoiskriviljene nezrelosti. Nezrelost je nemoć da se služimo svojim razumom bez vodstva nekog drugog.“ Skepsa prema predaji i autoritetima, karakteristična za ovo razdoblje dovela je do kritičkog stava prema religiji. Osim toga razumsko ispitivanje pokušava iz nje izrezati „praznovjerje“ te ga nadomjestiti nekom racionalnijom pobožnošću. U prosvjetiteljstvu treba zapaziti toleranciju među religijskim zajednicama, te deizam koji kaže kako je Bog stvorio svijet, ali više ne zahvaća u njega. Premda je prosvjetiteljstvo pomoglo kršćanskim crkvama da se oslobole vjerskog fanatizma i praznovjerja ono je zanijekalo nadnaravnost objave. Sve što se nije moglo dokazati razumom proglašeno je zabludom, praznovjerjem. Francusko prosvjetiteljstvo bilo je izrazito netolerantno, što je došlo do izražaja u volterovskoj zajedljivosti i progonima katoličkog svećenstva za vrijeme francuske revolucije. S druge strane matematičko zalaganje i metoda promatranja doveli su do proboga u prirodnoj znanosti. Najznačajniji primjer za to bio je Newton. U tom razdoblju dogodio se i velik broj otkrića, a napredak u ovladavanju prirodom u prosvjetiteljstvu je utemeljio djelomičnu vjeru u napredak. Društveno gledajući, to je razdoblje obilježeno usponom građanstva, što je pospješeno gospodarskim razvojem, gdje se paralelno razvija liberalizam kao ekonomski teorija koja zahtijeva slobodni obrt i trgovinu. Njegovo je načelo „Laissez faire, laissez passer“ („Pustite činiti, pustite ići.“) Uz to javlja se filozofsko utemeljenje prava pojedinca prema državi i sugrađanima. Važni rezultati u filozofiji prava jesu nove formulacije naravnog prava i ljudskih prava. S druge strane zanimljivo je promatrati njemačko prosvjetiteljstvo čija je izražena značajka umjerenost kao rezultat političke situacije. Ono nije gotovo uopće antikršćansko, ima snažan akademski pečat i ograničeno je utjecajem pijetizma.

Teme

1. Francusko prosvjetiteljstvo: François Marie Arouet-Voltaire (1694.-1778.).
Jean Jacques Rousseau (1712. - 1778.).
2. Njemačko prosvjetiteljstvo: Christian Wolff (1679.-1754.). Herman Samuel Reimarus (1694.-1768.). Moses Mendelsohn (1729.-1786.). Gotthold Ephraim Lessing (1729.-1781.)

Pitanja za diskusiju i promišljanje

- Koji argumenti idu u prilog mehanicističkom karakteru prosvjetiteljskog materijalizma?
- Na koje se sve načine u filozofiji prosvjetiteljstva produbljuje neprijateljstvo „razuma i otajstva“?
- Koje pozitivne odrednice prosvjetiteljstva možemo zapaziti?

KLASIČNI NJEMAČKI IDEALIZAM

Fluktuacija brojnih duhovnih pokreta na kraju XVIII. i u početku XIX. stoljeća u Njemačkoj je dovela do toliko velikog procvata filozofije koji se može usporediti s velikim razvojem filozofije od Sokrata do Aristotela. Taj procvat u filozofiji, ali i umjetnosti (Lessing, Goethe, Schiller) nije paralelno pratio gospodarski i politički procvat, prije svega zbog toga što je neminovna činjenica da je Njemačka u to vrijeme bila društveno zaostala, rascjepkana, polugrađanska te da je bitno zaostajala za ostalim zemljama zapadne Europe. Međutim u tako intenzivnom i ekstremizivno moćnom razvoju, njemački je duh u kratkom razdoblju od samo četiri desetljeća (1780.-1820.) stvorio obilje kvalitetno izgrađenih filozofskih pogleda na svijet, što se više nigdje ne nalazi zbijeno na tako uskom prostoru. Povijesnu pozadinu njemačkog idealizma čine priprava, tijek i posljedice Francuske revolucije u najširem smislu, Napoleonova vladavina s koalicijskim ratovima, francuskim osvajanjem i oslobodilačkim ratovima; Bečki kongres i njegove posljedice. Ideje prosvjetiteljstva su u početku naišle na odobravanje velikog broja Nijemaca. Raspoloženje se uvelike promijenilo kad se revolucija preokrenula u teror. Inače sam njemački idealizam se javlja kao reakcija i kritička sinteza cjelokupnog filozofskog nastojanja novog vijeka.

Teme

1. Immanuel Kant (1724.-1804.): život i djela. Kantova kopernikanska revolucija. Struktura prve *Kritike*. Značenje prve *Kritike* u kontekstu općeg problema Kantove filozofije. Prostor i vrijeme. Kategorije. Sintetički apriorni sudovi. Antinomije spekulativne kozmologije. Kategorički imperativ. Autonomija volje. Postulati praktičnog uma. Nemogućnost dokazivanje Božje egzistencije. Kant o religiji. Estetika i teleologija. Zaključne napomene.
2. Johann Gottlieb Fichte (1762. -1814.): život i djela. Potraga za fundamentalnim principom filozofije. Čisti ego i intelektualna intuicija. Fichteva dijalektička

metoda. Teoretska i praktična dedukcija svijesti. Filozofske aplikacije formalnog moralnog zakona. Fichte i nacionalizam. Fichteove rane ideje o religiji. Ateizam i Fichteov odgovor.

3. Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling (1775.-1854.): život i djela. Sukcesivne faze u Schellingovoj misli. Rani spisi i utjecaj Fichtea. Metafizički temelji filozofije prirode. Sustav transcendentalnog idealizma. Filozofija umjetnosti. Apsolut kao identitet. Ideja kozmičkog pada. Osobnost i sloboda u čovjeku i Bogu. Dobro i zlo. Opće napomene o Schellingovoj filozofiji.
4. Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770.-1831.): život i djela. Raniji teološki spisi. Hegelov odnos prema Fichteu i Schellingu. Život Apsoluta i narav filozofije. Fenomenologija svijesti. Hegelova logika. Ontološki status ideje ili Apsoluta u sebi i prijelaz k prirodi. Filozofija prirode. Apsolut kao duh. Subjektivni duh. Koncept prava. Moralnost. Obitelj i civilno društvo. Hegelova politička filozofija. Uloga rata. Filozofija povijesti i kritički osvrt na teze Hegelove filozofije povijesti. Sfera apsolutnog duha. Filozofija umjetnosti. Filozofija religije. Odnos religije i filozofije. Hegelova filozofija povijesti filozofije. Utjecaj Hegelove filozofije.

Pitanja za diskusiju i promišljanje

- Kakav je stav današnjeg čovjeka prema Kantovim postulatima? Mogu li takvi stavovi omogućiti potpunu čovjekovu emancipaciju?
- Je li Kant kršćanski filozof?
- Kojim argumentima Kant otklanja Humeov skepticizam?
- Kako su Fichte, Hegel i Shelling prevladali Kantov pojam „Ding an sich“? Pojasnite vezu Shellingove, Fichteove i Hegelove filozofije.
- U što se pretače kršćanski horizont božanskoga u Hegelovoj filozofiji?

DODATAK: STARIJA HRVATSKA FILOZOFIJA

Prikazom povijesti starije hrvatske filozofije obuhvaćamo ne samo filozofe koji su djelovali u Hrvatskoj, nego i filozofe Hrvate koji su djelovali u drugim zemljama. Tako kratak prikaz uputit će nas tek na neka glavna imena, pravce i djela. Vidjet ćemo da se filozofija u Hrvatskoj razvijala slično kao i u drugim europskim zemljama. Treba reći i to da se hrvatska filozofija počela sustavno istraživati puno kasnije nego opća povijest filozofije, stoga je za očekivati da će novija istraživanja samo nadopunjavati dosadašnja. Uz to važno je spomenuti da su mnogi rukopisi još uvijek neistraženi, a mnogi su i propali u ratovima i stranim okupacijama. Proučavanje rezultata istraživanja hrvatske filozofske baštine ostaje trajnom zadaćom.

Teme

1. Herman Dalmatin (oko 1110.-1154.)
2. Hrvatska filozofija od XV. do XVII. stoljeća: Juraj Dragišić (1450.-1520.). Frane Petrić (1529.-1597.). Nikola Vitov Gučetić (1549.- 1610.).
3. Hrvatska filozofija od XVII.-XIX. stoljeća: Ruđer Bošković (1711.-1787.).

Pitanja za diskusiju i promišljanje

- Na kojim mjestima u Petrićevoj, inače platonističkoj filozofiji, primjećujemo aristotelovske elemente i koji su to?
- Koje su prednosti Boškovićeva atomizma prema tradicionalnom korpuskularnom atomizmu?
- Odredite sličnosti i razlike Boškovićeva i Leibnizova određenja atoma.

MALI FILOZOFIJSKI RJEČNIK

Afekcija

Podražaj, promjena stanja, sklonost. Kod Spinoze modusi su zapravo afekcije supstancije, a po Descartesu pojам afekcije shvaćen je kao osjetni podražaj stvari na naša osjetila.

Agnosticizam

Filozofsko učenje da je naša spoznaja ograničena, te da nam je prava priroda bitka nepoznata i da je nikada ne možemo spoznati (grč. ἀγνωστός = nespoznatljiv).

Antinomija

Proturječnost između dviju suprostavljenih tvrdnja od kojih su obje prividno istinite (grč. ἀντί = protiv i νόος = zakon).

A posteriori

Ono što potječe iz iskustva, što je na iskustvu zasnovano i što se na iskustvo oslanja. U Kantovoj filozofiji aposteriorna spoznaja ne jamči nužnost niti je općevažeća.

A priori

Neovisnost od svakog osjetilnog iskustva. Logička implikacija je oblik iskazivanja nužnosti logičkog i matematičkog izvođenja. U Kantovoj filozofiji apriorna spoznaja je jedina nužna i općevažeća.

Apsolutni duh

Uzvišena realnost, Bog, u Hegelovoj filozofiji.

Cogito ergo sum

Ključno načelo Descartesove filozofske pozicije, kako ga je sam formulirao, i jedan od stavova te središnjih problema kasnije zapadnoeuropske filozofije. Ova polazišna točka Descartesove filozofije izvire iz tzv. metodičke skepse koja je primarno usmjerena prema skolastičkim dogmama i nepovredivim istinama (lat. *cogito ergo sum* = mislim, dakle jesam).

Conditio sine qua non

Uvjet bez kojeg neki događaj nikako ne može nastati, neophodan uvjet nečega.

Contradictio in adjecto

Proturječnost koja nastaje kad se imenici pridaje atribut, koji je s njom nespojiv, odnosno kad se pojmu pripisuje oznaka koja mu proturječi (npr. okrugli kvadrat, željezno drvo...).

Dedukcija

Izvođenje po nužnosti logičkog pravila. Zaključivanje po nužnosti. Korak matematičke deduktivne indukcije omogućuje beskonačnost skupova matematičkih apstraktnih određenja (lat. *de-ducere* = odvoditi, izvoditi).

Deizam

Učenje po kojem izvan spoznatljiva svijeta postoji Bog koji je stvorio svijet po svojim zakonima, ali ne sudjeluje u razvoju i povijesti svoga djela (fr. *déisme*; lat. *Deus* = Bog).

Demonstracija

U širem smislu isto što i dokaz. U užem smislu, kod nekih isto što i dokaz ili dokaz u smislu silogizma, kod drugih dokaz koji se oslanja na opažanje, zoran dokaz, „apodiktički dokaz“ ukoliko je intuitivan (lat. *demonstratio* = pokazivanje, dokaz).

Determinizam

Učenje po kojemu je sve što postoji podvrgnuto zakonu kauzaliteta (uzročnosti) pa je onda i čovjekovo djelovanje određeno vanjskim i unutrašnjim uzrocima. Determinizam isto tako negira postojanje slobodne volje (lat. *determinare* = obvezati, obligirati).

Dijalektika

Doslovno u starogrčkom izvorniku označava vještina raspravljanja. Kroz povijest filozofije dobiva različita značenja: a) metoda osporavanja uz pomoć neizravnih dokaza, b) sofističko argumentiranje, c) apstrakcijom uzdizanje od osjetilne stvarnosti k nadosjetilnim postavkama, d) analitičko određivanje od neizravne postavke do izravnog određenja. Kod Platona dijalektika je spoznajno uzdizanje do svijeta ideja, kod Aristotela je poseban dio logike, kod Kanta umsko upadanje u prividnost proturječnosti preko kojeg treba potvrditi svaku postavku o spoznaji. U

Hegelovoj filozofiji znanost o zakonima mišljenja kao i način spoznaje bitka i smisla povijesti (grč. διαλεκτική τέχνη).

Empirizam

Jedini izvor spoznaje je unutarnje ili vanjsko iskustvo. Svu spoznaju izvodimo iz iskustvenosti (grč. ἐμπειρία = iskustvo).

Estetika

Filozofska disciplina koja proučava lijepo i vrijedno u umjetnosti, istražujući kriterije umjetničkog i umjetnosti uopće. Pojam je prvi upotrijebio A. Baumgarten koji je 1750. objavio djelo *Aestetica*. Za Kanta, pojam označava kritički studij porijekla spoznaje počevši od osjeta (grč. αἴσθησις = utisak, osjećaj)

Fenomen

Pojava, ono što se prikazuje osjetilima. U Kantovoj filozofiji „phaenomena“ predstavlja činjenicu dohvataljivu umom i osjetilima kao sintetiziranu apriornim formama prostora i vremena. U temelju ove spoznatljivosti stoji „noumena“ nespoznatljiva „stvar po sebi“ - *Ding an Sich* (grč. φαινόμενον = pojava)

Heteronomija

Utemeljenje moralnog zakona izvan subjekta, označuje ovisnost o nekom izvanjskom zakonu, za razliku od autonomije, odnosno sposobnosti samoodređenja prema vlastitom zakonu (od grč. ἔτερος = različito i νόμος = zakon).

Idealizam

Višezačan pojam. Označava teoretsko-spoznajno stajalište prema kojem nema realnih, o svijesti neovisnih predmeta. Pojam je koristio Leibniz da označi Platonovu filozofiju ukoliko je utemeljena na tezi da se istinska stvarnost nalazi u idejama. Općenito, idealizam znači filozofsko shvaćanje da je prava stvarnost ideja, dok je vanjski svijet samo privid ili odraz tih ideja. Subjektivni idealizam ne priznaje zbiljsko postojanje izvanjskog svijeta, smatra ga tvorevinom svoga duha i sav se nalazi u svijesti subjekta: *esse est percipi* (Berkeley). Apsolutni idealizam (Hegel) tumači čitav svijet kao razvoj apsolutnog duha na temelju dijalektike.

Indukcija

Metoda zaključivanja od posebnog na opće, od pojedinačnih činjenica na njihove zakone i od posebnih zakona na općenitije (lat. *inducere* = uvesti, dovesti).

Intuicija

Neposredna spoznaja, neposredno poznavanje suštine stvari bez pomoći racionalnog zaključivanja (lat. *intuitio, intueor* = upirati oči u što, promatrati; pronicanje)

Laicizam

Općenito znači skup ponašanja uvjerenja i načela kojima se zahtijeva puna samostalnost i samodostatnost ljudskog razuma i djelovanja bez pozivanja na transcendenciju i izvanljudska pravila.

Maksima

Kratka formula koja sintetično izriče neku opću tvrdnju ili načelo koje uglavnom svi prihvaćaju, premda nema neposrednu sigurnost poput aksioma.

Materijalizam

Od XVII. stoljeća je skupni pojam za sva filozofska usmjerenja koja u temelju imaju postavku o postojanju samo i isključivo samo materijalnih tijela i koja postavljaju tvar kao jedino načelo realnosti.

Metoda

Put, način proučavanja, promatranja i istraživanja stvarnosti. Dok svaka znanost ima i svoje posebne znanstvene metode, postoji i opća metoda koju ispituje filozofija.

Modus

Stanje, način postojanja, ograničena pojedinačna stvar (kod Spinoze stanja ili ili afekcije supstancije).

Monada

Najmanji i nedjeljivi element stvarnosti. Monade imaju središnje mjesto u Leibnizovoj filozofiji za koga su one aktivni principi ili supstancije (od grč. *μονάς* = jednoća).

Monizam

Filozofsko učenje koje za objašnjavanje pojava u svijetu polazi od jednog principa i nastoji taj princip provesti dosljedno do kraja (grč. *μόνος* = jedini)

Nominalizam

Srednjovjekovno filozofsko usmjerjenje po kojemu su riječi nekog jezika samo imena i puki glas (*flatus vocis*). Opće ideje nemaju nikakve realnosti ni u našem duhu, niti objektivno izvan njega.

Panlogizam

Tako je označio Hegelovu filozofiju J. E. Erdmann, a potom je taj pojam primjenjivan na sve nauke koje žele svesti sve (grč. *πάντα*) na razum (grč. *λόγος*).

Postulat

Zahtjev, sud, koji nužno pretpostavljamo, a ne možemo dokazati. On je u skladu s činjenicama i ima praktičnu vrijednost (lat. *postulatum* = zahtjev)

Predodžba

Prikaz. Objekt spoznajnog djelovanja (lat. *re-praesentatio* = prikazivanje)

Protežnost

Prostornost. Svojstvo tijela u prostoru.

Racionalizam

Općenito znači filozofsko usmjerjenje po kojemu stvarnošću upravlja ineligibilno načelo. U spoznajnom smislu tvrdnja o ljudskom razumu kao izvoru spoznaje (lat. *ratio* = razum).

Senzualizam

Spoznajno - teorijski smjer koji smatra da je osjetilno iskustvo (osjetilno opažanje, odnosno osjeti) jedini izvor spoznaje. Prema tome, da li u osjetima vidi subjektivni odraz materijalne stvarnosti ili čisto subjektivne doživljaje, senzualizam može biti materijalistički ili subjektivno-idealistički (lat. *sensus* = osjet)

Solipsizam

Filozofsko učenje, prema kojemu realno postoji samo ja (svjesni pojedinac), a sve ostalo postoji samo u mojoj svijesti (lat. *solus ipse* = ja sam)

Teizam

Svaki nauk koji prihvaca postojanje Boga.

Um

Moć neposrednog uviđanja. Sposobnost duhovnog dohvaćanja (lat. *intellectus*)

Utopija

Pojam kojim se najčešće označava idealna slika savršenog društvenog i državnog uređenja. Taj je pojam svugdje produkt ljudske fantazije. (grč. *oὐ* = ne i *τόπος* = mjesto)

KRONOLOGIJA

	Filozofija	Religija i politika
1413.		Jan Hus - <i>De Ecclesia</i> . Predlaže crkvenu reformu.
1434.		Cosimo de' Medici na vlasti u Firenci
1438.-45.		Firentinski koncil
1440.	Nikola Kuzanski <i>De Docta Ignorantia</i>	
1453.-5.		„Guthenbergova Biblija” tiskana u Mainzu
1479.		Španjolska inkvizicija
1482.		Savonarola, propovjednik i reformator djeluje u Firenci
1511.	Erazmo R. - <i>Pohvala ludosti</i>	
1513.	Machiavelli - <i>Vladar</i>	
1516.	More - <i>Utopija</i>	
1517.		Lutherovih 95 teza u Wittenbergu
1520.	Papinska osuda Luthera	
1540.	Utemeljenje <i>Družbe Isusove</i>	
1543.	Kopernik objavljuje teoriju heliocentrizma	
1545.-63.	Tridentski koncil	
1555.		Augsburški mir
1569.	Montaigne - <i>Esej</i>	
1598.		Nantski edikt
1618.		Tridesetogodišnji rat
1638.	Galileo - <i>Dvije nove znanosti</i>	
1641.	Descartes - <i>Meditacije</i>	
1648.		Westfalski mir
1650.	Descartes umire	
1651.	Hobbes - <i>Levijatan</i>	
1662.	Pascal umire	

1677.	Spinoza - <i>Etika</i>	
1686.	Leibniz - <i>Rasprava o metafizici</i>	
1687.	Newton - <i>Principia Mathematica</i>	
1690.	Locke - <i>Esej o ljudskom razumu i Dvije rasprave o vlasti</i>	
1714.	Leibniz - <i>Monadologija</i>	
1739.	Hume - <i>Rasprava o ljudskoj prirodi</i>	
1764.	Rousseau - <i>Društveni ugovor</i>	
1781.	Kant - <i>Kritika čistoga uma</i>	
1785.	Kant - <i>Utemeljenje metafizike čudoređa</i>	
1788.	Kant - <i>Kritika praktičnog uma</i>	
1789.-95(9).		Francuska revolucija
1804.	Fichte - <i>Osnova cjelokupne nauke o znanosti</i>	Napoleon proglašen carem
1807.	Hegel - <i>Fenomenologija duha</i>	
1814.		Napoleon abdicirao
1831.	Hegelova smrt	

BIBLIOGRAFIJA

- AUDI, R., *Cambridge Dictionary of Philosophy*, Cambridge UP, 1995.
- BORCHERT, D. M., *Encyclopedia of Philosophy*, Thomson Gale, London, 2006.
- BOŠNJAK, B., *Povijest filozofije*, II. knj., Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1993.
- BROWN, S. (ur.), *A Routledge History of Philosophy: British Philosophy and the Age of Enlightenment*, sv. V., Routledge, London, 1996.
- COPENHAVER, B. P., SCHMITT, C. B., *Renaissance Philosophy*, Oxford University Press, 1992.
- COPLESTON, F., *A History of Philosophy: Late Medieval and Renaissance Philosophy*, sv. III., Doubleday, New York, 1993.
- COPLESTON, F., *A History of Philosophy: Modern Philosophy from Descartes to Leibniz*, sv. IV., Doubleday, New York, 1994.
- COPLESTON, F., *A History of Philosophy: Modern Philosophy from the French Enlightenment to Kant*, sv. VI., Doubleday, New York, 1994.
- COTTTINGHAM, J., *The Cambridge Companion to Descartes*, Cambridge University Press, 1992.
- CRAIG, E., *The Shorter Routledge Encyclopedia of Philosophy*, Routledge, London, 2005.
- FILIPović, V., *Filozofski rječnik*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1989.
- FRANIĆ, F., *Povijest filozofije*, Crkva u svijetu, Split, 2001.
- HIRSCHBERGER, J., *Geschichte der Philosophie*, sv. II., Freiburg, 1979.
- KAUFMAN, W., FORREST E. B., *From Plato to Nietzsche*, Prentice Hall, New Jersey, 1994.
- KENNY, A., *The Rise of Modern Philosophy*, Clarendon Press, Oxford, 2006.

- LACEY, A. R., *A Dictionary of Philosophy*, Routledge, London, 1986.
- MATSON, W. I., *A New History of Philosophy*, sv. I., Harcourt Brace Jovanovich San Diego, 1987.
- MESNARD, J., *Pascal, His Life and Works*, Collins, London, 1952.
- PARKINSON, G. H. R. (ur.), *A Routledge History of Philosophy: Renaissance and Seventeenth Century Rationalism*, sv. IV., Routledge, London, 1993.
- POPKIN, R. H.(ur.), *The Columbia History of Philosophy*, Columbia UP, 1999.
- RUSSEL, B., *Mudrost zapada*, Marijan tisak, Split, 2005.
- SOLOMON, R. C., HIGGINS, K. M., *A Routledge History of Philosophy: The Age of German Idealism*, sv. VI., Routledge, London, 1993.
- TAYLOR, C., *Hegel*, Cambridge University Press, 1975.
- VORLÄNDER, K., *Geschichte der Philosophie*, sv. I-III, Leipzig, 1927.
- WINDELBAND, W., *Povijest filozofije I.*, Naprijed, Zagreb, 1978.
- ZELIĆ, I., *Vodič kroz filozofiju*, Verbum, Split, 2006.
- ZENKO, F., *Starija hrvatska filozofija*, Hrestomatija filozofije, sv. IX, Školska knjiga, Zagreb, 1997.